

HBO-RECHTEN, HET ONDERZOEK(EN) WAARD!

Prof. dr. R.C.H. van Otterlo

UNDERSTANDING THE BUSINESS

DIVERSITY

EFFICIENCY

ROUND THE CLOCK AVAILABILITY

STANDARDS OF POLITENESS

FLEXIBILITY AND INNOVATION

CREATING TOMORROW

HBO-Rechten, het onderzoek(en) waard!

HBO-Rechten, het onderzoek(en) waard!

Lectorale Rede

uitgesproken in verkorte vorm op woensdag 4 juli 2012

door

Rob van Otterlo

Lector Organizing Legal Services
Aan de Hogeschool van Amsterdam

Hogeschool van Amsterdam

Omslagillustratie: foto en collage van BertZuiderveen.nl
Vormgeving omslag: Kok Korpershoek, Amsterdam
Opmaak binnenwerk: JAPES, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 710 7
e-ISBN 978 90 4851 743 5 (pdf)
e-ISBN 978 90 4851 744 2 (ePub)

© R. van Otterlo / HvA Publicaties, Amsterdam 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Geachte aanwezigen,

In mijn oratie (Van Otterlo, 2008a) aan de Universiteit van Amsterdam op 7 november 2008 heb ik uitgebreid stilgestaan bij de organisatie van *professional services* in het juridisch domein. In het bijzonder heb ik toen aandacht besteed aan *professional services* in de advocatuur. Mijn leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) richt zich dan ook vooral op de advocatuur, en met name op de economische en bedrijfskundige aspecten daarvan.

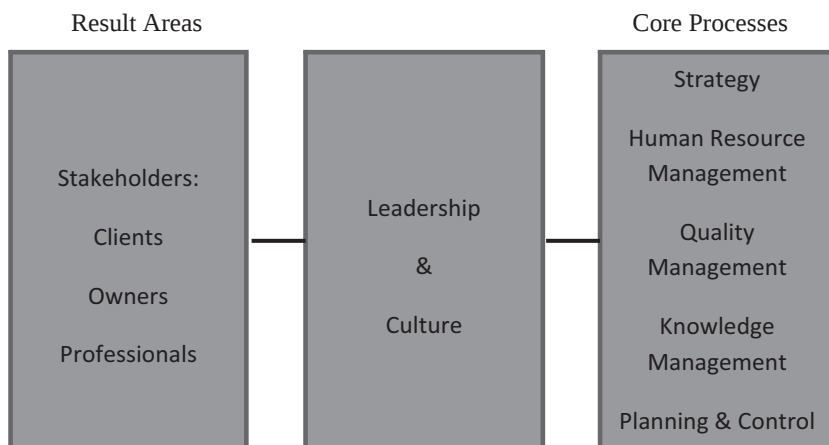
Mijn lectoraat aan de Hogeschool van Amsterdam (HvA) heeft een ietwat andere, en ook bredere oriëntatie. Daarover straks meer. Ook de richting van het lectoraat wijkt af ten opzichte van de leerstoel: er is sprake van een nuanceverschil, maar wel een met behoorlijke gevolgen voor de inhoud. De leerstoel heet ‘Organisatie van de juridische dienstverlening’, terwijl het lectoraat ‘Organizing legal services’ heet. Los van het gebruik van het Engels – hetgeen duidt op een internationalere oriëntatie; we proberen aan de HvA allerlei internationale samenwerkingen met andere hogescholen en universiteiten aan te gaan, meer nog dan aan de UvA, althans aan de rechtenfaculteit daar – is er sprake van een belangrijk verschil dat schuilt in het zelfstandig naamwoord ‘organisatie’ (UvA) en het werkwoord ‘organizing’ bij het lectoraat. De twee begrippen zijn zeker complementair, en in die zin is de combinatie van leerstoel en lectoraat ook een mooie. Zeker waar het onderzoek betreft. Bij de leerstoel meer analyse en bij het lectoraat meer toepassing, zou je kunnen zeggen. Op dat verschil kom ik nog terug.

Nu eerst even terug naar wat een semantische bespiegeling lijkt: het verschil tussen ‘organisatie’ en ‘organizing’ in relatie tot de rechtspraktijk. Wat mij betreft ligt het belangrijkste verschil besloten in de onderzoekstraditie en -discipline in relatie tot het onderwerp. In een beknopt vijfelijk loods ik u kort door het landschap van onderzoek naar de rechtspraktijk en de betekenis daarvan voor het onderwijs. De route bestaat uit: I) de aard van het onderzoek; II) de aard van de student; III) de noodzaak van onderzoek in het hbo; IV) welk onderzoek dan precies; en ten slotte (V) de toekomst van de hbo-jurist.

I Toegepast onderzoek

‘Organisatie van de juridische dienstverlening’ versus ‘organizing legal services’

De ‘Organisatie van de juridische dienstverlening’ is een rationele, analytische, bedrijfseconomische en bedrijfskundige benadering van het fenomeen *Professional Services Firms* zoals eerder uitgebreid door De Jong (2010) en mijzelf (2010) beschreven. Het is een klassieke bedrijfskundige benadering van de relevante onderdelen van *Professional Services Firms*, zoals in figuur 1 aangegeven.

Figuur 1, model *Professional Services Firm*

Organisatie van *professional services* gaat vooral over de kernprocessen strategie, human resources management, kwaliteitsmanagement, kennismanagement, planning & control en de resultaatgebieden cliënten (marketing), eigenaren (partners) en professionals (advocaten en juristen). De verbinding tussen kernprocessen en resultaatgebieden, ofwel tussen input en output, wordt gevormd door leiderschap en cultuur.

‘Organizing legal services’ daarentegen beperkt zich ten eerste niet tot de klassieke juridische professies, zoals de advocatuur, maar bekijkt juist het brede juridische professionele domein, je zou kunnen zeggen de ‘Atlas van de rechtspraktijk in Nederland’ (daarover straks meer). Daar vallen niet alleen advocaten onder, maar ook bedrijfsjuristen, overheidsjuristen, rechtswinkels,

legal counsels, juridische afdelingen van zelfstandige bestuursorganen (ZBO's), et cetera. Kortom, alle sectoren waar juristen als juridische professionals werkzaam zijn. Dat zijn ook de sectoren waar een groot deel van de afgestudeerde juristen van de HvA terecht kunnen komen.

Daarnaast, en dan komen we bij de semantiek terecht, is 'Organizing legal services' wetenschappelijk gesproken veel breder dan 'Organisatie van de juridische dienstverlening'. Het is wat mij betreft uitdrukkelijk de bedoeling om 'Organizing legal services' vanuit een brede sociaal-wetenschappelijke invalshoek te benaderen. De hbo-opleiding rechten behoort aan de HvA niet voor niets tot het domein Maatschappij en Recht. Met andere woorden, disciplines als rechtsgeschiedenis, rechtssociologie, rechtspsychologie en rechtsfilosofie behoren mijns inziens uitdrukkelijk thuis in de onderwijs- en onderzoeksbenadering van het fenomeen 'Organizing legal services'. Ik nodig mijn domeincollega's dan ook van harte uit deel te nemen aan pogingen tot falsificatie (Elias, 1939) van 'mijn' vak en van de onderzoeksbevindingen die dat vak zal gaan opleveren.

De onderzoekspropositie, althans de onderzoeksmethodologie – sociaal-wetenschappelijk – is daarmee gegeven. In de praktijk wil dit zeggen dat mijn onderzoekers en ikzelf ons ook zullen bedienen van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Dit uiteraard afhankelijk van het onderzoeksonderwerp. Dat is betrekkelijk nieuw in het juridisch domein. Juristen hebben doorgaans weinig ervaring en affiniteit met de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden en -technieken. In die zin vertoont de rechtsgeleerdheid veel overeenkomst met filosofie. Beide disciplines kennen niet een echt 'wetenschappelijke' onderzoekstraditie. Wetenschappelijk hier opgevat als de 'verlichte' visie op wetenschap uit de 19de eeuw, dat wil zeggen natuurwetenschappelijk, ofwel theorie en empirie, zoals ik elders al eerder betoogde (Van Otterlo, 2004).

Als men die 19de-eeuwse wetenschappelijke opvatting hanteert, vallen bijna alle academische disciplines buiten de 'wetenschappelijke' boot. Ik zal dat dan ook niet doen. In mijn opvatting zijn alle onderzoeksmethoden gerechtvaardigd en wetenschappelijk zolang ze maar gericht zijn op het (willen) kennen en verklaren van de werkelijkheid, of delen van de werkelijkheid. Met andere woorden de academische terreinen.

Zuiver wetenschappelijk (academisch) versus toegepast onderzoek (hbo)

Als vanzelf ben ik hiermee op een heikel punt aanbeland. Bestaat er een verschil tussen het onderzoek verricht aan een universiteit en het onderzoek ver-

richt aan een hogeschool? En meer in het bijzonder, is er sprake van een kwaliteitsverschil tussen het onderzoek verricht aan die instellingen, en zo ja wat is dat dan? Of is er sprake van een verschil in de aard van het onderzoek, *in casu* ‘zuiver wetenschappelijk’ aan de universiteiten versus ‘toegepast’ aan de hogescholen?

Voor ik hierop inga eerst nog even iets over het onderzoek zoals dat verricht wordt aan de hogescholen. De hogescholen in Nederland hebben, anders dan de universiteiten, niet echt een onderzoekstraditie. Er werd natuurlijk altijd al wel onderzoek verricht door studenten in het kader van hun afstudeerscripties, maar van docenten werd in het verleden nauwelijks een onderzoeksbijdrage verwacht. De docenten waren vaak, maar niet uitsluitend, wel academisch geschoolde docenten, maar zij waren voornamelijk ingehuurd als docenten en niet als onderzoekers. Sinds de invoering van het bachelor-masterstelsel in het hoger onderwijs in het begin van deze eeuw is hierin verandering gekomen. Hogescholen werden ineens geacht ook onderzoek te doen. Lectoren, waarvan ik wel eens gezegd heb dat zij quasi-hoogleraren waren (Van Otterlo, 2008b) – en zie: vandaag sta ik hier zelf als zo’n quasi-hoogleraar voor u te oreren; het kan verkeren – werden aangesteld met veelal vooral onderzoeksopdrachten. Inmiddels, zo’n decennium na de invoering van het bachelor-masterstelsel, is de lector in hbo-land een bekend verschijnsel geworden en is zijn rol niet meer beperkt tot alleen onderzoek, maar bemoeit hij zich ook met onderwijs. Terecht dunkt me. Onderzoek en onderwijs dienen onlosmakelijk met elkaar verbonden te zijn in instellingen van hoger onderwijs. Hoogleraren en lectoren die geen affiniteit met onderwijs hebben, kunnen beter bij particuliere of overheidsonderzoeksinstellingen gaan werken.

Inmiddels zijn we ook alweer een drietal jaren verder ten opzichte van mijn uitspraak over lectoren, en zijn de hogescholen een werkelijk eigen koers gaan varen in het hoger onderwijs. Van imitatie van universiteiten is al lang geen sprake meer. Dat is een goede tendens en de ontwikkeling van eigen masteropleidingen aan een aantal hogescholen is daar een goed voorbeeld van. Wel is jammer dat een zeer groot deel van de hbo-rechtenstudenten nog steeds een academische masteropleiding als het summum beschouwt en dus na de hbo-bachelor doorstroomt naar de universiteit, al of niet door middel van een zogenaamd schakeljaar, om toch vooral ook te beschikken over het zogenaamde civiel effect (Dorresteyn en Van Otterlo, 2006) waarmee zij eventueel de advocatuur of de rechterlijke macht in kunnen. Vooral de advocatuur spreekt enorm tot de verbeelding van de hbo-studenten, zelfs al heel vroeg tijdens hun studie.

Opmerkelijk is dat dit bij hun academische collega’s absoluut niet het geval is. De academisch opgeleide juristen kiezen vaak pas in het laatste stadium van

hun studie, dus vaak pas in de masterfase, voor een specifieke beroepstoe-
komst. Een groot deel gaat uiteindelijk wel naar de advocatuur, maar de wens
daartoe ontwikkelt zich pas relatief laat. Bovendien zien veel van die studenten
de advocatuur, althans de driejarige stage met daarin een specifieke beroeps-
opleiding, steeds meer als een verlenging van hun opleiding. Die stage staat
goed op je cv en je wordt er nog voor betaald ook. Na die stage kun je dan
opnieuw beslissen of je in de advocatuur wilt blijven of dat je iets anders wilt
gaan doen. Kortom, allemaal nieuwe ontwikkelingen waarvan we nog niet pre-
cies weten wat daarvan de gevolgen zijn op wat langere termijn.

Nu even terug naar die kwestie van het onderzoek aan universiteiten en
hogescholen. Eerst maar eens een beschrijving geven van wat wetenschappelijk
onderzoek nu eigenlijk is. Daar zijn overigens boekenkasten over volgeschre-
ven, dus ik heb hier niet de pretentie eens even uit de doeken te doen wat dat
verschil nu precies is, maar ik moet er hier toch wel iets over vertellen. Je zou
kunnen zeggen dat wetenschappelijk onderzoek zoals wij daar naar kijken,
stoelt op opvattingen over wetenschap die vooral hebben postgevat in de 19de
en 20ste eeuw. Die opvattingen, voortkomend uit de Verlichting en uit de na-
tuurwetenschappen, zijn sterk ideologisch gekleurd, in de zin dat zij uitgaan
van een rationeel beeld van de samenleving. Dat wil zeggen dat in die opvat-
ting van wetenschap de samenleving, of liever de wereld, kenbaar wordt door
wetenschappelijk onderzoek. Dat wetenschappelijk onderzoek moet dan wel
voldoen aan een paar voorwaarden, ontleend aan de natuurwetenschappen. Er
moet namelijk sprake zijn van een theorie die vervolgens empirisch getoetst
kan worden, bij voorkeur in de werkelijkheid, maar eventueel ook in een nage-
bootste werkelijkheid zoals een laboratorium. Ook is het mogelijk een werke-
lijkheid te beschrijven aan de hand van empirisch onderzoek, waarbij later een
theorie wordt ontwikkeld.

Met deze 19de-eeuwse opvatting over wetenschap en wetenschappelijk on-
derzoek komen we in de 21ste eeuw niet veel verder. Althans, in dat onder-
zoeksmodel passen de meeste zogenaamd wetenschappelijke disciplines niet.
Heel veel academische disciplines, waaronder die van de rechtsgeleerdheid –
hoewel samen met theologie en geschiedenis een van de oudste academische
disciplines die we kennen – kunnen we op basis van dat verlichtingsdenken
afvoeren als zijnde niet-wetenschappelijk, want ze voldoen niet aan het dogma
theorie-empirie. Vooral de sociale wetenschappen – in het bijzonder produc-
ten van de 19de en begin 20ste eeuw – hebben dit probleem al snel onderkend.
Al bij de ontwikkeling van die disciplines is aangehaakt bij de natuurweten-
schappelijke onderzoeksmethodologie. Een vak als psychologie excelleert in
methodologisch deugdelijk onderzoek, gebaseerd op het dogma van theorie-
empirie. Betekent dit nu dat we al die andere vakgebieden die niet volgens dat

dogma leven wel af kunnen schrijven? Nee, in het geheel niet. Ik denk dat de meeste vakken die onderdak vinden aan de universiteiten en hogescholen wetenschappelijk van aard zijn. Vakgebieden die dat in onvoldoende mate zijn, of die in onvoldoende mate een eigenheid ontwikkelen op basis waarvan ze een eigen plaats kunnen veroveren in het wetenschappelijk veld, verdwijnen op den duur vanzelf. Er bestaan talloze voorbeelden van academische disciplines die het infantiele stadium niet hebben overleefd.

Ik ga daar hier niet verder op in. We zochten naar een bredere opvatting over wetenschappelijk onderzoek dan de 19de-eeuwse opvatting ons biedt, hoewel die opvatting volgens mij voorlopig zeker nog niet obsoleet is. Integendeel, ik denk dat die wetenschappelijke benadering nog steeds zeer relevant is, met name voor de disciplines die wetmatigheden in ons universum en daarbuiten onderzoeken en beschrijven. Misschien wordt het echter wel tijd dat een aantal niet-natuurwetenschappelijke disciplines tracht een eigen onderzoeksmethodologie te ontwikkelen zonder steeds naar die natuurwetenschappen te kijken. Daar zijn natuurlijk al wel goede voorbeelden van. Denk maar aan de eerder in deze rede genoemde falsificatie-theorie van de beroemde socioloog Norbert Elias. Maar ook de geschiedwetenschap heeft zich altijd sterk gemaakt voor de ontwikkeling van eigen onderzoeksmethodologieën en het succesvol incorporeren van economische en sociologische methoden, technieken en theorieën.¹

Welnu, die bredere opvatting over wetenschappelijk onderzoek lijkt mij van toepassing op onderzoek in het domein Maatschappij en Recht. Eerst volgt nu een algemene beschrijving van wat onder wetenschappelijk onderzoek verstaan kan worden.

Algemene beschrijving van wetenschappelijk onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek is onderzoek dat gericht is op:

- Een beschrijving van de werkelijkheid of een deel van die werkelijkheid. (Ik ga hier niet in op de filosofische discussie wat werkelijkheid precies is, daar zijn bibliotheken over volgeschreven. Hier volstaat het de werkelijkheid op te vatten als een begrip dat verwant is aan de begrippen ‘realiteit’ en ‘het bestaan’, en een aanduiding is voor de wereld waarin we leven. Aangezien we het hier hebben over onderzoek, hebben we het impliciet over kennis. We willen immers met onderzoek betreffende de ‘werkelijkheid’ kennis vergaren over die werkelijkheid. Hier sluit ik me aan bij de opvatting over kennis van de filosoof Ayn Rand, die stelt dat absolute objectieve kennis mogelijk is, maar dat die kennis altijd een context heeft.

Die context is mijns inziens verantwoordelijk voor het bestaan van de verschillende academische disciplines.)²

- Het vergroten en vermeerderen van kennis betreffende de werkelijkheid of een deel daarvan.
- Het oplossen van een (wetenschappelijk) vraagstuk, of een deelvraagstuk.³

Kenmerken van wetenschappelijk onderzoek zijn:

- Er is sprake van een methode van onderzoek (methodologische verantwoording).
- Er is (meestal) sprake van een (onderliggende) theorie.
- Het onderzoek is onafhankelijk.
- Het onderzoek streeft naar objectiviteit.
- Het onderzoek is stelselmatig.
- Het onderzoek draagt bij aan (verdere) theorievorming.

Dit alles heeft nog steeds zowel betrekking op wat je zou kunnen noemen ‘zuiver wetenschappelijk onderzoek’ als op ‘toegepast onderzoek’, wellicht met uitzondering van die laatste *bullet*, het bijdragen aan theorievorming. Als we nu eens aannemen dat het de bedoeling is dat aan de universiteiten het onderzoek vooral gericht is op dat zuiver wetenschappelijke en dat aan de hogescholen vooral toegepast onderzoek plaatsvindt, dat wil zeggen onderzoek gericht op de praktijk, dan komen we al een stukje verder. Dat zuiver wetenschappelijke onderzoek zou dan aangemerkt kunnen worden als ‘theoretisch, abstract, fundamenteel, en niet direct van belang voor de praktijk’, terwijl toegepast onderzoek aangemerkt kan worden als ‘concreet, relevant en realistisch, toepasbaar en bruikbaar en daarom bij uitstek van belang voor de praktijk’ (Van der Zwaan, 1984, p. 7). Ik kan wel leven met deze indeling. Van der Zwaan zegt bovendien (p. 7) – en dat spreekt me aan met betrekking tot het onderzoek dat we hier aan de HvA verrichten – dat dit toegepast onderzoek betrekking heeft op het verbeteren van organisaties, althans als het organisatieonderzoek betreft. Onze HvA-studenten zullen veelal onderzoek doen in en ten behoeve van organisaties. Dus Van der Zwaans theorie is hier bijzonder wel van toepassing. Dit type onderzoek is volgens hem (p. 7) probleemgeoriënteerd en oplossingsgericht.

We kunnen nu de eerdere typologie uitbreiden, en daarbij een onderscheid maken tussen (meer) ‘wetenschappelijk’ onderzoek en het (meer) ‘praktijkgericht’ onderzoek.

Wetenschappelijk onderzoek

Wetenschappelijk onderzoek is onderzoek dat gericht is op:

- Een beschrijving van de werkelijkheid of een deel van die werkelijkheid.
- Het vergroten en vermeerderen van kennis betreffende de werkelijkheid of een deel daarvan.
- Het oplossen van een (wetenschappelijk) vraagstuk, of een deelvraagstuk.
- Het bijdragen aan verdere theorievorming.

Kenmerken van wetenschappelijk onderzoek zijn:

- Theoretisch van aard.
- Abstract.
- Fundamenteel.
- Niet direct van belang voor de praktijk en niet noodzakelijkerwijze van belang voor de praktijk (*l'art pour l'art*).

Praktijkgericht onderzoek

Praktijkgericht onderzoek is onderzoek dat gericht is op:

- Toepasbaarheid en bruikbaarheid voor de praktijk.
- Een belang voor de praktijk.
- Verbetering van organisaties of van de praktijk.

Kenmerken van praktijkgericht onderzoek zijn:

- Concreet.
- Relevant.
- Realistisch.
- Probleemgeoriënteerd.
- Oplossingsgericht.

Gemeenschappelijke punten van wetenschappelijk en praktijkgericht onderzoek

- Er is sprake van een methode van onderzoek (methodologische verantwoording).
- Er is (meestal) sprake van een (onderliggende) theorie.
- Het onderzoek is onafhankelijk.
- Het onderzoek streeft naar objectiviteit.
- Het onderzoek is stelselmatig.

Dit alles nu lijkt mij een aanvaardbaar onderscheid tussen zogenoemd wetenschappelijk onderzoek en praktijkgericht of toegepast onderzoek. Ook hier volg ik graag Van der Zwaan (1984, p. 7-8) door voortaan te spreken van academisch onderzoek zoals dat wat vaker wordt bedreven aan de universiteiten, en toepassingsgericht onderzoek zoals dat wat meer bedreven wordt aan hogescholen en bij allerlei onderzoeks- en adviesbureaus, en dat erop gericht is 'direct bruikbare kennis en hanteerbare receptuur te produceren' (Van der Zwaan, p. 8).

Het moge duidelijk zijn dat de hierboven beschreven typen van onderzoek een typologie vertegenwoordigen zoals die in de praktijk nauwelijks zal voorkomen. Het onderscheid tussen academisch en toepassingsgericht onderzoek is in de onderzoekspraktijk niet zo duidelijk. Aan de universiteiten wordt soms ook wel toepassingsgericht onderzoek gedaan – denk bijvoorbeeld aan de bedrijfskunde-opleidingen en de MBA's van de business-schools, zowel nationaal als internationaal – en aan de hogescholen wordt ook wel eens academisch of wetenschappelijk onderzoek verricht – denk maar aan docenten die met promotieonderzoek bezig zijn dat een belang heeft voor de betreffende hogeschool. Om met Van der Zwaan (p. 9) te besluiten: 'Er is slechts één "onderzoekslogica"; en die geldt zowel voor het academische als voor het toepassingsgerichte onderzoek.'

II De student

Is er nu net als bij het onderzoek ook sprake van een verschil tussen de meer wetenschappelijke student, lees de universiteitsstudent, en de praktijkgerichte student, lees de hbo-student? De reguliere vooropleiding voor beide vormt natuurlijk het basisverschil. De hbo'ers hebben veelal een havo-vooropleiding terwijl de academen veelal een vwo-vooropleiding hebben. Het valt overigens wel op dat steeds meer hbo-juristen doorstromen naar de universiteiten. De universitaire rechtenpopulatie komt er daarmee in de toekomst toch enigszins anders uit te zien. Of dat erg is, is nog maar de vraag. De kwaliteit van de juristen in Nederland is ook niet minder geworden toen in de vorige eeuw op zeker moment leerlingen met een hogere burgerschool (hbs)-opleiding van vijf jaar aan de universiteiten rechten mochten gaan studeren, terwijl toegang tot die opleiding daarvoor nog uitsluitend was voorbehouden aan gymnasiasten met een zesjarige opleiding. Omdat ik zowel hoogleraar aan een universiteit ben als lector aan een hogeschool, kan ik toch wel een onderscheid zien tussen hbo-ers en academen, althans in de bachelorfase en in de voltijdopleidingen. Dat onderscheid vervaagt overigens bij deeltijdstudenten aan de twee verschil-

lende onderwijsinstellingen. Deeltijders brengen werk- en levenservaring mee en die ervaring compenseert vaak (ruimschoots) een eventueel verschil in voor- of vervolgopleiding. Het betreffende onderscheid bestaat mijns inziens uit twee factoren:

- Het verschil in leergierigheid en nieuwsgierigheid.
- Het verschil in zelfstandigheid met betrekking tot het zich eigen maken van (nieuwe) kennis.

Deze twee verschillen tussen hbo-studenten en wo-studenten leiden tot verschillen in onderwijs en onderzoek. De hbo-student zal aanvankelijk wat meer bij de hand genomen moeten worden dan de wo-student. Die laatste moet al redelijk snel zijn eigen boontjes kunnen doppen. Het afvalpercentage is echter bij beide typen onderwijs na het eerste jaar zeer groot.⁴ Voor een deel blijken studenten niet geschikt en voor een deel is sprake van een verkeerde studiekeuze. Hoge afvalpercentages in het eerste jaar zijn niet zo erg. De overblijvende studenten zijn gemotiveerd en maken de studie doorgaans af, zij het aan de universiteiten zelden binnen de nominale studieduur. Veel hbo-juristen gaan na hun bacheloropleiding aan een hogeschool verder met een masteropleiding aan de universiteit. Al of niet voorafgegaan door een schakeljaar om het civiel effect⁵ te verkrijgen, waarmee men toegelaten kan worden tot de toga-beroepen. Precieze cijfers over hoeveel hbo-afgestudeerden met succes hun studie voortzetten aan de rechtenfaculteit van een universiteit zijn nog niet bekend. Het is interessant om dit proces in de toekomst te blijven volgen.

Inmiddels zijn we aan de HvA al wel bezig een geaccrediteerde masteropleiding te ontwikkelen die over ongeveer een jaar van start zal gaan. Die master is echter uitdrukkelijk bedoeld als een post-initiële masteropleiding voor afgestudeerde juristen – hbo-bachelors, wo-bachelors en wo-masters – met gemiddeld drie tot vijf jaar werkervaring in het juridisch domein. En die master is bedoeld voor juristen die in hun werk leiding geven of gaan geven aan mensen en processen in organisaties die juridisch van aard zijn – dat wil zeggen waarbij de kernactiviteiten juridisch zijn – dan wel organisaties die beschikken over een behoorlijke juridische afdeling. Deze master bevat naast juridische verdiepvakken een groot aantal bedrijfskundige thema's gericht op juristen en juridische context.

III Waarom onderzoek in het hbo?

In het voorgaande heb ik gesproken over het onderscheid tussen toegepast onderzoek en onderzoek dat ook wel eens aangeduid wordt als fundamenteel

of wetenschappelijk onderzoek. Zoals eerder gezegd weet ik niet precies wat het verschil is tussen toegepast en wetenschappelijk onderzoek, maar laten we het er maar even op houden dat het iets te maken heeft met methodologie en met utiliteit. Ik sluit me overigens graag aan bij de eerder aangehaalde definitie van Van der Zwaan (p. 7-8).⁶ Discussies over het onderscheid in soorten onderzoek zijn niet zo interessant. Veel interessanter is de vraag of er überhaupt wel onderzoek aan hogescholen plaats moet vinden, en daarmee of dat niet het monopolie van de universiteiten moet zijn, en of lectoren met hun kennisdomeinen, kenniskringen of hoe ze ook mogen heten wel zouden moeten bestaan.

Dat laatste lijkt me natuurlijk zeker het geval, dat zult u begrijpen. Niet alleen moet ik een baan hebben, maar bovendien ben ik er trots op me te mogen tooien met dezelfde titel als een van de beroemdste Nederlanders, en nu we hier toch in Amsterdam zijn, een van de beroemdste Amsterdammers aller tijden, de grote schrijver Willem Frederik Hermans, die zoals u weet tussen 1953 en 1973 lector fysische geografie – als we het dan toch over échte wetenschap hebben – was aan de Rijksuniversiteit Groningen. Bovendien is Hermans in 1955 cum laude gepromoveerd aan de Gemeentelijke Universiteit, nu de Universiteit van Amsterdam. Hermans zal voorlopig nog wel de beroemdste Nederlandse lector blijven, en dat overigens geheel terecht!

Maar goed, dit alles geheel terzijde. Lectoren bestaan bij de gratie van onderzoek aan de hogescholen en de belangrijkste vraag is natuurlijk de eerder gestelde vraag of er onderzoek dient plaats te vinden aan die hogescholen. Wat voor onderzoek is hier niet relevant, want al uitvoerig in deel I van deze lectorale rede beschreven. Je zou kunnen zeggen dat uit het feit dat ik hier voor u sta als lector van de HvA, die instelling in elk geval gelooft in het nut van onderzoek. Maar, en dat zal u niet verbazen, ik geloof er zelf ook in!

Voordat ik nu iets zeg over het belang van onderzoek voor het hbo, wil ik eerst nog even duidelijk stellen dat het mijn absolute overtuiging is dat in het hoger beroepsonderwijs onderwijs en niet onderzoek het primaat dient te hebben. De kerntaak van een hogeschool is het adequaat opleiden van studenten en het goed voorbereiden van die studenten op een beroepspraktijk. Voor veel academische studies, waaronder de rechtenstudie, geldt dat natuurlijk ook, maar dat wordt niet altijd erkend. De onderzoeksvaardigheden die studenten op hbo-instellingen worden aangereikt dienen wat mij betreft vooral het doel dat die studenten later in de beroepspraktijk in staat zullen zijn onderzoeksverslagen te kunnen lezen en te kunnen begrijpen. Veel van onze studenten zullen later immers in leidinggevende posities in het bedrijfsleven en bij de overheid terechtkomen, waar zij ook opdrachtgever zullen zijn van allerlei onderzoekers en onderzoeksbureaus die met resultaten komen die beoordeeld

moeten worden. We gaan in het hbo geen studenten opleiden om zelfstandig onderzoeker te kunnen worden. Dat is geen doelstelling en kan het ook niet zijn, gezien de beperkte tijd die in het curriculum ingeruimd kan worden voor onderzoeksvaardigheden. Overigens zet ik ook wel eens vraagtekens bij de onderzoeksvaardigheden van afgestudeerde academici, die toch wel opgeleid zouden moeten zijn tot zelfstandig onderzoeker, althans een eind in die richting. Het onderscheid met het hbo vervaagt hier bij veel opleidingen.

Maar goed, betekent dit nu dat onderzoek slechts een marginale rol kan en moet vervullen in het hbo-curriculum, of liever aan de hogescholen? Ik denk het niet. Ondanks het primaat van onderwijs bij de hogescholen en de bescheiden positie van onderzoek in de curricula van de hbo-opleidingen, denk ik dat onderzoek van groot belang is voor de hogescholen. Het belang van onderzoek is wat mij betreft tweeledig. Ten eerste, en ook het belangrijkste, kan en moet dat onderzoek, en vooral praktijkonderzoek, zeer bevruchtend werken ten opzichte van de curriculumontwikkeling van de studies aan de hogescholen. Als onderwijs de kernactiviteit is van de hogescholen, dan is continue vernieuwing en verbetering van dat onderwijs van het hoogste belang. In beroepsonderwijs dienen die vernieuwing en verbetering in hoge mate geïnspireerd te zijn en te worden door de praktijk. In ons geval is dat de rechtspraktijk. Wij bedrijven in ons onderzoek geen *l'art pour l'art*, hoe nobel ook. Ons onderzoek moet ergens toe leiden en moet ergens zijn inspiratie vandaan halen. In beide gevallen is dat de rechtspraktijk. Diezelfde rechtspraktijk kan door onderzoek verbeterd worden, althans de organisatieaspecten ervan, en dient dan wederom ter inspiratie voor verandering en verbetering van het curriculum. Zo is de cirkel rond. Praktijk vormt onderzoek, onderzoek vormt praktijk en praktijk vormt curriculum.

Het tweede belang van onderzoek in het hbo is dat aan het praktijkonderzoek steeds deelgenomen wordt door docenten. Uiteraard ook door studenten, maar onder leiding van die docenten. Een aantal docenten wordt steeds vrijgemaakt voor onderzoek verbonden aan het lectoraat. In ons lectoraat loopt op dit moment een aantal relevante onderzoeken naar 'Organizing legal services' waar in hoge mate docent-onderzoekers bij betrokken zijn. Die docenten nemen niet alleen hun onderzoeksresultaten mee terug, maar ze nemen ook vooral hun al of niet hernieuwde kennismaking met de praktijk mee naar de school en de klas. Die praktijkervaring is mijns inziens van onschatbare waarde voor een beroepsopleiding, en tevens het grootste onderscheid met de academische opleidingen. Dus niet alleen praktijkonderzoek aan de hogeschool, maar ook onderzoekers van de hogeschool in de praktijk!

Niet alle docenten kunnen betrokken worden bij onderzoek. Om toch in voldoende mate op de hoogte te blijven van de praktijk zouden hogescholen

er eigenlijk naar moeten streven alleen docenten aan te nemen met voldoende praktijkervaring in hun bagage, en de docenten die niet onderzoeken te detacheren voor kortere of langere tijd bij voor de opleiding relevante partners uit de praktijk. Eigenlijk, en dat is misschien wel vloeken in de kerk, zouden zelfs universitaire docenten er goed aan doen zich te laven aan de praktijk. Daar wordt iedereen beter van: praktijk, docenten en zeker ook studenten.

IV Wat willen we onderzoeken en met welk onderzoek zijn we bezig bij de afdeling recht van het domein Maatschappij en Recht

Het onderzoek dat wij doen en in de toekomst willen doen is zoals eerder gezegd praktijkgericht onderzoek. De praktijk moet er iets aan hebben en de hogeschool – lees de studenten – moet er iets aan hebben. De aard van het lectoraat, ‘Organizing legal services’, brengt met zich mee dat het onderzoek niet gericht is op juridische inhoud maar op juridische processen in organisaties. Als je één woord zou moeten gebruiken om aan te duiden waar het in dit geval bij het onderzoek om draait, dan zou ik zeggen: kwaliteitsborging. Kwaliteitsborging van processen in organisaties. En dan steeds bij organisaties waar juridische bedrijfsprocessen een rol spelen of waarbij het juridische thema dominant is, dat wil zeggen waarbij het kernproces of de dienst juridisch van aard is, dus bijvoorbeeld respectievelijk een ‘bezwaar & beroep’-gigant zoals het UWV en een groot advocatenkantoor. We willen onderzoek doen naar processen en organisaties waarvan we verwachten dat ze zich nu of in de toekomst lenen voor werkzaamheden die geschikt zijn voor onze abiturienten, en waarvan de onderzoeksuitkomsten van betekenis kunnen zijn voor de verdere ontwikkeling van het curriculum, zowel in de bacheloropleiding als in de eerder genoemde masteropleiding die nu door het kenniscentrum wordt ontwikkeld.

Op dit moment loopt er een aantal onderzoeken:

- Een *ongoing* onderzoek naar de ontwikkelingen in de vraagkant van juridische dienstverlening bij grote afnemers van die diensten in de financiële sector, de chemische sector, de energiesector, de retail-sector, et cetera.⁷
- Een onderzoek naar de betekenis van alternatieve geschilbeslechting, waaronder mediation, voor de toegang tot de rechter en de kostenkant van die toegang.
- Een domeinoverstijgend onderzoek naar de betekenis van informatiemanagement voor de kwaliteit van juridische processen in grote organisaties.

- Participatie in een onderzoek van Community Care naar de effecten van aanpassing van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) op onder andere de kwantiteit van bezwaar en beroep bij de gemeente Amsterdam.
- Ontwikkeling van een Juridische Atlas. We willen alle juridische functies in Nederland in kaart brengen en beschrijven. Een soort uitgebreide ‘Stand van de juridische functies in Nederland’.

Bij alle onderzoeken proberen we zo veel mogelijk een grote betrokkenheid van alle partners in het onderzoek te realiseren, en we proberen steeds, daar waar dat mogelijk is, onze studenten en docenten erbij te betrekken. Maar we moeten wel voorzichtig blijven in de zin dat we kunnen waarmaken wat we beloven richting de organisaties waar we onderzoek doen. Maar dat is vanzelfsprekend en behoort tot de ethiek van de onderzoeker.

V De toekomst van de hbo-jurist. Enkele observaties

De opleiding Recht aan de HvA heeft zojuist haar tienjarig bestaan gevierd. Daarmee is die opleiding eigenlijk nog piepjong. Zeker als je bedenkt dat de academische rechtenopleiding al bestaat sinds het begin van de academische geschiedenis. In Nederland bestaat er al een rechtenfaculteit aan de Universiteit Leiden sinds 1575. Werden aanvankelijk juristen nog voornamelijk opgeleid voor de klassieke juridische professies, de toga-beroepen, vanaf de 20ste eeuw kwamen daar de notarissen bij. Inmiddels kiest het grootste deel van de afgestudeerde academische juristen niet meer voor de klassieke professies, maar komen zij overal terecht in de samenleving waar behoefte is aan juridische kennis.

Op dit moment loopt er een onderzoek aan onze hogeschool, en wel in het domein Maatschappij en Recht, naar de posities die juristen in Nederland bekleden. Het onderzoek vormt de basis voor wat wij noemen de ‘Juridische Atlas van Nederland’. Gezien de lange historie van de academische juristen, om ze zo maar te noemen, en de korte historie van de hbo-juristen – van die term moeten we af – is het logisch dat het beroepenschap nog nagenoeg volledig georiënteerd is op de klassiek gevormde jurist en dat de hbo-jurist – ik gebruik die term nog maar even tot het moment dat we er een betere voor bedacht hebben – nog een eigen plek moet krijgen in dat landschap. Dat er plaats is voor dergelijke juristen, daar twijfel ik niet aan. Ik vermoed zelfs dat in het verleden, juist omdat er maar één soort juristen bestond, veel juristen op plekken terecht kwamen waar ze wellicht *overqualified* voor waren. Niet dat ze beter waren dan de huidige hbo-juristen, maar ze kwamen vaak op plekken

terecht waar een zeer diepe en gedegen kennis van het recht mogelijk minder belangrijk was dan een *hands-on* aanpak in combinatie met allerlei relevante praktijkvaardigheden zoals de hbo-juristen die in hun opleiding leren.

Het denken in termen van ‘hoger’ en ‘lager’ opgeleid als het gaat om een academische opleiding versus een hbo-opleiding is niet alleen onterecht – de opleiding dient immers relevant te zijn voor bepaalde beroepspraktijken, en dat geldt zelfs voor de academische rechtenstudie waar toch een groot deel van de studenten en universiteiten zich richt op het civiel effect dat toegang verleent tot de toga-beroepen in plaats van zich echt te richten op academische vorming en het bekijken van het recht vanuit een meta-visie – het is ook ongewenst, in de zin dat daardoor hbo-studenten, en dat geldt in het bijzonder voor de rechtenstudenten, in hiërarchieën van opleiding denken. Een academische master is in die opleidingshiërarchie het hoogst denkbare en dus wil een heel groot percentage van de afgestudeerde hbo-juristen nog een master aan de universiteit halen, het liefst nog met civiel effect, waardoor zij niet alleen nog twee jaar langer studeren – vaak niet door de overheid gefinancierd –, maar waardoor de arbeidsmarkt ook verstoken blijft van *hands-on* juristen die zij hard nodig heeft. Academische juristen zijn er al genoeg, ook zonder dat de hbo’ers aan dat gilde worden toegevoegd. Bovendien rijst de vraag hoe academisch die rechtenstudie aan de universiteiten nu eigenlijk wel is als zoveel hbo’ers met succes doorstromen. Kortom, genoeg redenen voor universiteiten en hbo-instellingen om zich eens te heroriënteren op hun respectievelijke functies en rollen in de samenleving.

Terug nu even naar die toekomst voor hbo-juristen. De klassieke professies zoals hiervoor beschreven blijven mijns inziens voornamelijk bevolkt worden door academici. Het is denk ik realistisch om te vooronderstellen dat die professies zich niet op relatief korte termijn zullen openstellen voor hbo’ers, althans niet uit eigener beweging. Ik zie de Nederlandse Orde van Advocaten nog niet direct een subdivisie van hbo-advocaten oprichten, al spreekt mij die gedachte eigenlijk wel aan! Dat geldt in feite ook voor de notarissen. Het eigenaardige van die beroepsgroep is bovendien dat het notarisambt pas relatief kort een academisch ambt is, namelijk pas sedert 1958!⁸ Daarvoor was een staatsexamen na een middelbareschoolopleiding voldoende. Een omgekeerde ontwikkeling zie ik echter niet zo snel gebeuren. Wel een ontwikkeling waarbij het onderscheid tussen hbo en wo vervaagt. Laten we daar echter voorzichtig mee zijn. Destijds, ik meen ergens in de jaren zeventig/tachtig van de vorige eeuw, zijn in Engeland alle hbo-instellingen, de zogenaamde *polytechnics*, omgedoopt tot universiteiten. Maar ze genieten tot op de dag van vandaag een lage status vergeleken bij de ‘echte’ universiteiten. Beter goede hogescholen en universiteiten dan slechte, middelmatige en goede universiteiten, dunkt me.

In de toekomst, als we het binaire stelsel in Nederland intact laten en dat is gezien de grillige onderwijsgeschiedenis in Nederland van de laatste anderhalve eeuw nog maar zeer de vraag, zullen naar mijn gevoel de hbo-juristen op een groot aantal plaatsen in de arbeidsmarkt de wo-juristen verdringen. Simpelweg omdat voor de meeste juridische functies in overheid en bedrijfsleven een goede hbo-opleiding volstaat en omdat veel werkgevers de voorkeur zullen geven aan juristen die ook beschikken over vaardigheden die relevant zijn voor de beroepsuitoefening. Daarnaast zullen hbo'ers goedkoper zijn dan wo'ers, hetgeen een belangrijk voordeel is bij functies die niet tot de kernactiviteiten van organisaties behoren, wat heel vaak het geval is bij juridische functies. Los van de klassieke juridische professies zijn er niet veel organisaties waarbij de kernactiviteit juridisch van aard is. Juristen zijn daar dus altijd stafmedewerker en geen lijnmedewerker, en op staf wordt doorgaans het meest en het snelst bezuinigd.

Die verdringing op de arbeidsmarkt zal op termijn ongetwijfeld leiden tot een krimp van de academische rechtenopleidingen en een groei van de hbo-rechtenopleidingen. Bovenop de spectaculaire groei van hbo-rechtenopleidingen van de afgelopen tien jaar zou dat wel eens het grootste probleem kunnen worden voor die opleidingen in de toekomst. Want verdere groei zonder kwaliteitsverlies en zelfs met kwaliteitswinst zal een flinke uitdaging worden voor de verschillende rechtenopleidingen in Nederland, niet alleen die van de HvA. Het belang van die kwaliteit is echter heel groot, zowel voor de arbeidsmarkt, de hogescholen als voor de studenten. Voor die laatste categorie nog wel het meest. Dat zijn onze klanten en die hebben recht op een waardevol diploma, nu en in de toekomst!

Ik heb gezegd.

Noten

1. Zie o.a. Pim den Boer, *Geschiedenis als beroep. De professionalisering van de geschiedbeoefening in Frankrijk (1818-1914)*, SUN, Nijmegen, 1987; Marc Bloch, *Pleidooi voor de geschiedenis of geschiedenis als ambacht*, SUN, Nijmegen, 1989 (oorspr. titel 'Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien', 7e ed. Paris, Colin, 1974 (1949)); Chris Lorenz, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Boom, zesde gewijzigde druk, Amsterdam/Meppel, 2002; George G. Iggers, *New directions in European historiography*. Revised edition. Wesleyan University Press, Middeltown, Connecticut, 1988 (1e dr. 1975).
2. Zie voor een summier overzicht van de discussie betreffende het begrip 'werkelijkheid' de bibliografie van Ayn Rand <http://nl.wikipedia.org>
3. Zie A.H. van der Zwaan, *Ontwerp van organisatieonderzoek. Leerboek voor de praktijk: programmering ontwerpvarianten en probleemstellingen*, Van Gorcum, Assen, 1984.
4. Dit geldt voor de opleidingen hbo-recht en de wetenschappelijke rechtenopleiding. In beide gevallen beëindigt, al of niet gedwongen, ca. 45% tot 50% de opleiding na een jaar.
5. Zie voor een uitgebreide beschrijving van het civiel effect A.F.M. Dorresteijn en R. C.H. van Otterlo, *Bachelor-masterstructuur en toegang tot juridische beroepen: de stand van zaken*. *Ars Aequi*, 55, 4, 2006.
6. Zie deel I van deze lectorale rede.
7. Rob van Otterlo, Paul Uittenbogaard, *Legal counsel en advocatenkantoren. Twee zijden van dezelfde medaille?* Mr. 8 (02), 2012, p. 73-80.
8. 30-10-1958, Stb. 494.

Literatuur

- Bloch, Marc (1974-oorspr. 1949) Pleidooi voor de geschiedenis of geschiedenis als ambacht. SUN, Nijmegen, 1989. Oorspr. titel 'Apologie pour l'histoire ou métier d'historien'. 7e ed. Paris, Colin.
- Boer, Pim den (1987) Geschiedenis als beroep. De professionalisering van de geschiedbeoefening in Frankrijk (1818-1914). SUN, Nijmegen.
- Dorresteyn, A.F.M. en R.C.H. van Otterlo (2006) Bachelor-masterstructuur en toegang tot juridische beroepen: de stand van zaken. *Ars Aequi*, 55, 4.
- Elias, Norbert (1939) Über den Prozess der Zivilisation.
- Iggers, George G. (1988) New directions in European historiography. Revised edition. Wesleyan University Press, Middeltown (1e dr. 1975).
- Jong, Geert R.A. de (ed.) (2010) Professional Services Firms (2nd edition). Strategic Management Center/VU, Laren/Amsterdam.
- Lorenz, Chris (2002) De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis. Boom, zesde gewijzigde druk, Amsterdam/Meppel.
- Otterlo, Rob van en Paul Uittenbogaard (2010) Legal counsel en advocatenkantoren. Twee zijden van dezelfde medaille? Mr. 8 (02).
- Otterlo, Rob van (red.) (2010) Organisatie van professional services. Handboek zakelijke dienstverlening in het juridisch domein. BJU, Den Haag.
- Otterlo, Rob van (2008a) There once was a world... De professionalisering van de balie in de moderne tijd. Vossiuspers UvA, Amsterdam.
- Otterlo, R.C.H. van (2008b) Is er plaats voor hbo-juristen in de advocatuur? *Ars Aequi*, september, p. 659-661.
- Otterlo, R.C.H. van (2004) Wetenschappelijke werkwijze. *NJB*, 34.
- Zwaan, A.H. van der (1984) Ontwerp van organisatieonderzoek. Leerboek voor de praktijk: programmering ontwerpvarianten en probleemstellingen. Van Gorcum, Assen.

Curriculum vitae

Rob van Otterlo (1954) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1999 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam aan de faculteit Economische en Bedrijfswetenschappen (v.h. Economie, Econometrie en Bedrijfskunde) op een proefschrift over de relatie tussen humanresourcesmanagement (personeelsmanagement) en rendement in profitorganisaties. Van april 2001 tot september 2010 was Van Otterlo werkzaam bij de Nederlandse Orde van Advocaten, eerst als Hoofd Opleiding en later als Hoofd Uitvoering Wet & Regelgeving waarbij hij verantwoordelijk was voor alle *operations* van die organisatie. Sinds maart 2008 is Van Otterlo aangesteld als bijzonder hoogleraar Organisatie van de juridische dienstverlening, en sinds november 2010 is hij tevens aangesteld als lector Organizing Legal Services aan de Hogeschool van Amsterdam, domein Maatschappij & Recht. Daarnaast heeft Van Otterlo een eigen consultancybureau onder de naam ‘Rob van Otterlo Consultancy’ op het gebied van professional services. Van Otterlo heeft ruim tachtig publicaties op zijn naam staan waaronder het in 2010 uitgegeven standaardwerk *Management van professional services. Handboek zakelijke dienstverlening in het juridische domein* (Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2010). Van Otterlo was in 2011 columnist voor het blad *Mr.* Op dit moment werkt Van Otterlo met enkele HvA-collega’s aan een nieuw leerboek ‘Organisatiekunde’ voor de bachelor-fase van HBO-Rechten. Dit boek komt eind van dit jaar uit bij Boom Juridische uitgevers.